

Ömer Faruk Kahve

Arş. Gör., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı
Ress. Asist., Trakya University, Faculty of Theology, Department of Sufism
Trakya/Türkiye

omerkahve22@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0223-4375>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 03.05.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.06.2025

Yayın Tarihi/Date Published: 30.06.2025

Yayın Sezonu/Publication Season: Haziran/June 2025

Atıf/Cite as: Kahve, Ömer Faruk. “Martin Lings ve Vahdet-i Vücûd Yorumu”. *Adıyaman İlahiyat Dergisi* 17 (2025), 1-15.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Martin Lings ve Vahdet-i Vücûd Yorumu*

Öz

Martin Lings (Ebûbekir Sirâceddin) günümüzde okur-yazarlar tarafından tanınan ve ayrıca daha hususî anlamda tasavvuf çalışmaları konusunda hem nazarî hem de amelî yönüyle bilinen bir entelektüeldir. René Guénon ve Fritjhof Schuon’dan sonra Gelenekselci Ekol’ü yaşatmaya devam eden önemli temsilcilerdendir. Bu çalışmanın amacı Martin Lings’in tasavvufî düşüncesinin temelinde yer alan doktrinin belirlenmesi ve incelenmesidir. Onun tasavvuf düşüncesinin temelinde vahdet-i vücûd anlayışı yatmaktadır. Ayrıca böylesi bir değerlendirme Gelenekselci Ekol üzerine yapılacak tasavvuf araştırmalarına da katkı sağlayabilir. Lings bu ekol içerisinde önemli bir role sahiptir. Kadim irfan gelenekleri ve başta William Shakespeare olmak üzere bilhassa Avrupa’da yaşamış önemli edebiyatçılar üzerine yaptığı çalışmalarında semboller üzerine yoğunlaşan ve bu alanda yetkin isimlerden biri olan Lings’in vahdet-i vücûd üzerine yaptığı değerlendirmelerin günümüzde bu düşüncenin nasıl işleneceği hususunda bir fikir verebileceği düşünülmüştür. Bu yazıda vahdet-i vücûdun epistemolojik değeri üzerinde durulmayacak, yalnızca Martin Lings’in vahdet-i vücûd hakkındaki yorumlarına odaklanılacaktır. Bu anlamda çalışma, esasen vahdet-i vücûdun bir

* Bu çalışma, 2020 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Nurullah Koltaş danışmanlığında tamamlanan “Martin Lings ve Titus Burckhardt’ın Tasavvufî Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

değerlendirmesi değil Martin Lings'in vahdet-i vücûd hakkında nasıl bir yaklaşıma sahip olduğunun tespit edilmesidir. Ona göre vahdet-i vücûd yalnızca İbnü'l-Arabî ile ortaya çıkmış bir doktrin değil, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren mevcut bir hakîkattir. Lings'e dair bu yorumların değerlendirilmesi, yaşadığı coğrafya ve toplum bakımından tasavvuf düşüncesinin nasıl alımlandığını gösterme noktasında da katkı sağlayacaktır. Bunların yanı sıra girişte Martin Lings'in düşüncesinin doğru bir temele oturtulması adına hayatı, Gelenekselci Ekol ile irtibatı ve İbnü'l-Arabî hakkındaki düşüncelerine de kısaca temas edilecektir. Çalışmada nitel içerik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Vahdet-i Vücûd, Martin Lings, Ebûbekir Sirâceddin, Gelenekselci Ekol.

Martin Lings and His Interpretation of Wahdat Al-Wujud**

Abstract

Martin Lings (Shaykh Abu Bakr Sirāj al-Din) is an intellectual who has come to be known by literate people nowadays, especially as an authority in the theoretical and practical aspects of tasawwuf. As a successor of René Guénon and Fritjhof Schuon, he is one of the key representatives of the Traditionalist School. The purpose of this article is to determine and examine the doctrine that underlies primary component of Martin Lings's sufi thought. This is important because the understanding of the wahdat al-wujud (unity of being) lies at the basis of his sufi thought. Meanwhile such an evaluation can also contribute to tasawwuf research on the Traditionalist School. Lings holds a significant role within this school of thought. Lings, who is one of the leading figures in this field through his exploration of symbolism in the works of major European literary figures -especially William Shakespeare- as well as in his studies on ancient wisdom traditions, provides insights into the contemporary relevance of the wahdat al-wujud. While focusing only on Martin Lings's interpretation on wahdat al-wujud, this study will not address its epistemological significance. In this sense, the study is essentially concerned with determining what kind of approach Martin Lings takes toward the wahdat al-wujud, which is central to his sufi thought, rather than offering a critique of it. According to him, wahdat al-wujud is not merely a doctrine that emerged with Ibn al-ʿArabî, but rather a truth that has existed since the earliest periods of Islam. His contributions are also valuable in demonstrating how sufi thought has been received within the geographical and societal context in which he lived. In addition to these, in the introduction, Martin Lings's life, his affiliation with the Traditionalist School and his thoughts on Ibn al-ʿArabî will be briefly mentioned in order to place his thought into proper context. In this study, a qualitative content analysis approach was adopted.

Keywords: Tasawwuf, Wahdat al-wujud, Martin Lings, Abu Shaykh Abu Bakr Sirāj al-Din, Traditionalist School.

** This study is based on the master's thesis titled "Martin Lings and Titus Burckhardt's Views on Tasawwuf" which was completed in 2020 at the Institute of Social Sciences of Trakya University under the supervision of Prof. Dr. Nurullah Koltaş.

Giriş

Vahdet-i vücûd¹ teriminin ilk olarak kim tarafından kullanıldığı veya tam olarak hangi dönemde sistemleştirildiği hususunda farklı tartışmalar bulunmakla birlikte bu husustaki çalışmalar bir şekilde İbnü'l-Arabî (v. 638/1240) merkeze alınarak yapılmıştır.² Ancak en azından bu doktrinde görülebilecek ana unsurların İslâm'ın ilk dört asrında tamamlandığı söylenebilir.³ O dönemden günümüze kadar da İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşlerini daha açık şekilde serdettiği eserleri tasavvufun en çok okunan kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca okunmasıyla birlikte bilhassa *Fusûsu'l-Hikem*, pek çok şerh telifine de konu olmuştur.⁴ Bu bağlamda günümüze kadar yapılan *Fusûs* şerhleri, odak noktası olarak vahdet-i vücûd prensibini ortaya koymaya çalışmaları açısından ortak iken, üslup ve bazı yorum farklılıkları zaviyesinden birbirinden ayırmışlardır. Bu nedenle neredeyse her bir vahdet-i vücûd yorumu özgül ağırlığa sahip olmuştur, denilebilir. En azından farklı açılardan yaklaşılması onları özgün bir çalışma olarak değerlendirmeye imkan sağlamıştır.⁵

Martin Lings (v. 2005) de vahdet-i vücûdu merkezî bir anlayış olarak belirlemiş ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu itibarla Lings'in vahdet-i vücûda dair yorumları da bazı hususiyetler arz etmektedir. Bunlardan ilk bakışta söylenebilecekler, Lings'in Protestan bir ailede yetişmiş ve hayatının büyük bölümünü bir Müslüman ve daha spesifik olarak bir sûfî ve şeyh olarak devam ettirmesi gibi hususlardır.⁶ Yani böylesi bir bilinçli dönüşüm ile İbnü'l-Arabî'yi hem entelektüel olarak hem de neşve olarak takip etmiş ve ayrıca sembolizm üzerine de yazılar kaleme almış Batı'lı⁷ bir şeyhin, vahdet-i vücûd hakkındaki mülâhazaları dikkate değer bulunabilir. Ayrıca dil ve idrak vukufiyeti açısından ise Lings'in Shakespeare uzmanı⁸ bir müeddib ve aralarında Arapça'nın da bulunduğu çok sayıda dili

¹ Bu terim İngilizce'de şu kavramlarla da ifade edilmektedir: Unity of existence (varoluşun birliği), unity of being (varlığın birliği), unity of the Real (Hakk'ın birliği), oneness of being (varlığın tekliliği).

² Ekrem Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizigi* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 108-109.

³ Muhammed Bedirhan, "Vahdet-i Vücûd Ekolü", *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Ekoller, Yöntemler ve Büyük Anlatılar*, haz. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 1/150.

⁴ Şerhlerin ilmi değerine dair bkz. İsmail Kara, "'Unuttuklarını Hatırla!' Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28 (01 Haziran 2010), 1-67.

⁵ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Ercan Alkan, "Osmanlı Dönemi Fusûsü'l-hikem Şerh Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (31 Aralık 2019), 211-240.

⁶ Martin Lings, *Öze Dönüş*, çev. Zeynep Tan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 91; Lings, *Öze Dönüş*, 93.

⁷ Bu ifadeyi yalnızca yaşadığı topraklara işaret etmek için kullandık.

⁸ Bu hususta verdiği pek çok konferans ve üniversite düzeyinde işlediği dersler dışında müstakil olarak kaleme aldığı bir de eseri bulunmaktadır. Bkz. Martin Lings, *Shakespeare'in Kutsal Sanatı*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001).

bilen bir “polyglotte”⁹ olması vahdet-i vücûdun içerisinde barındırdığı derinlikten ödün vermeksizin yorumlamaya yardımcı unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Lings henüz gençlik çağlarında bir anlam arayışı içerisinde olmuş ve farklı pek çok dini derinlemesine incelemiştir. Fakat bunca çabadan sonra İslâm ile irtibatı onu sükûnâ erdiren yegâne din olmuştur.¹⁰ Mistik bir yapıya sahip olduğu gözlenebilen Lings, René Guénon’un (Abdülvâhid Yahyâ) (v. 1951) eserleri ve Frithjof Schuon’un (Îsâ Nûreddin) (v. 1998) rehberliği ile İslâm’ın en derinlikli hakikatlerinden biri olarak değerlendirilen vahdet-i vücûd anlayışına vakıf olabilmektedir.¹¹ Hayatının üçüncü dönemi olarak nitelendirilebilecek şeyhlik ve bu çerçevedeki irşad döneminde yaptığı şey bu hakikatleri müridlerine aktarmak olmuştur.¹² Sık sık Schuon önderliğinde kurulmuş zaviyelere ziyaretlerde bulunarak buralarda dervişlerine konuşmalar yapmıştır. Biz ise kendisinin kaleme aldığı yazılardan hareketle vahdet-i vücûda dair düşüncelerini ve bu doktrine dair fikriyatını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Gelenekselci Ekol ve Martin Lings

Avrupa’da René Guénon öncülüğünde ortaya çıkan ve Schuon’un fikirleri ile büyük oranda çerçevesi belirlenen Tradisyonalist Ekol’ün (Traditionalist School) önde gelen temsilcilerinden biri de Dr. Martin Lings’tir. Ekol, genelde Şâzeliyye ile irtibatlı olarak değerlendirilse de özelde Şâzeliyye’nin Darkaviyye ve Aleviyye kolu ile irtibatlıdır. Guénon’un John Gustaf Aguéli (Abdülhâdî) (v. 1917) ile tanışmasından itibaren ortaya çıkan ünsiyet, Schuon ile devam ettirilmiştir.¹³ Zaten Lings’in Schuon’u tanımasından önce aradığını düşündüğü kişi de Aleviyye kolunun kurucusu Ahmed el-Alevî’dir (v. 1934). Ancak Lings bu ismi öğrendiğinde Ahmed el-Alevî vefat edeli üç yıl olmuştur. Bu bir nebze hayal kırıklığı oluştursa da yolunu devam ettiren ve Meryemiyye ismini verdiği bir kolla Avrupa’nın çeşitli yerlerinde zaviye açmış halifesi Frithjof Schuon’dan ismini duymuştur. Halihazırda zaten Guénon’dan haberdar olan Lings, Basel’de bulunduğunu öğrendiği zâviyeye giderek onların aralarına katılmak istediğini söylemiştir. O esnada orada bulunmayan Schuon’a “Lings’in aralarına katılma isteği” Titus Burckhardt (İbrahim İzzeddin) (v. 1984) aracılığıyla iletilmiştir. Bu isteğe karşın Schuon’dan gelen cevap kısa ve

⁹ Bildiği diller: İngilizce, İtalyanca, Arapça, Litvanca, Sanskritçe, Almanca, Fransızca. Bkz. Lings, *Öze Dönüş*, 20; Rıza Şah Kazımı, “Ebûbekir Sirâceddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/261.

¹⁰ Buradaki din kavramı, Nasr’ın “ed-dîn” şeklinde ifade ettiği ve geleneği, dini, dinin bütün vechelerini ihtiva eden anlamıyla düşünülebilir. Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *Söyleşiler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 98.

¹¹ Lings, *Öze Dönüş*, 14; Rıza Şah Kazımı, “Martin Lings: The Sanctity of Sincerity”, *Temenos Academy Review* 14 (U.K.: The Temenos Academy, 2011), 210.

¹² Lings, *Öze Dönüş*, 137.

¹³ Nurullah Koltas, “Îsâ Nûreddin (Frithjof Schuon)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 483-484.

nettir: “Eğer aramıza katılmak istiyorsa, Müslüman olmalı.” Bunun üzerine Lings, intisap etmek yoluyla hem ihtidâ etmiş hem de tasavvuf yoluna girmiştir. Ebûbekir Sirâceddin ismini de yine burada almıştır. Bu intisabın ilk döneminde Schuon’un tavsiyeleri üzerine bir süre Basel’de bulunan zaviyede kalarak intisabını pekiştirmiştir.¹⁴ Bu süre içerisinde Titus Burckhardt’tan bazı duaları da ezberlemiş ve Arapça öğrenmeye çalışmıştır.¹⁵

Guénon Ekol’ün öncüsü olarak zikredilebileceğinden, onun tasavvufî görüşleri de önem arz etmektedir. Nitekim Guénon, tasavvufun İslâm’ın özüne ait olduğunu belirtmiş¹⁶ ve bazen de tasavvuf kelimesi yerine *metafizik* ve *inisiyasyon* kavramlarını kullanmıştır.¹⁷ Schuon da *ihsan* üzerine yaptığı vurguyla bunun İslâm’ın değişmez bir ezoterik ilkesi olduğunu söylemiştir.¹⁸ Zaten Lings için de söylediğimiz gibi Ekol’ün ihtida etmesinde ve edindikleri İslâmî anlayışlarında tasavvuf oldukça belirleyicidir.¹⁹ Ayrıca Ekol’ün tasavvufî düşüncesini oluşturmada Şâzeliyye tarikatı ve bu tarikatın özel olarak teveccühte bulunduğu İbnü’l-Arabî’nin ortaya koyduğu doktrin önemli bir yer tutmaktadır.²⁰ Çünkü Guénon’un Aguéli aracılığıyla intisap ettiği Abdurrahman İliş el-Kebîr²¹ ve Schuon’un intisap ettiği Ahmed el-Alevî Şâzelî şeyhiydiler.²² Bu anlamda Lings’in de Ahmed el-Alevî, Guénon ve Schuon ile olan irtibatına bakıldığında büyük ölçüde bu fikirleri yansıttığı söylenebilir. Lings’in Gelenekselci Ekol’ün temsilcilerinden biri oluşu, kaleme aldığı eserlerle birlikte tasavvufî müessese olarak Schuon’un bıraktığı yolu devam ettirmesi ile yakından alakalıdır. Dolayısıyla Lings bir “şeyh” olarak da tebârüz etmektedir. Bu anlamda onun tasavvufun nazarî yönüyle birlikte amelî yönü üzerinde durduğu söylenebilir.

1.1. Martin Lings ve İbnü’l-Arabî

Uzun yıllar Guénon hakkında çalışmalar yapmış olan Mustafa Tahralı, Gelenekselci Ekol’ün düşünce yapısına vakıf olabilmek isteyen kişinin genel anlamda

¹⁴ Lings, *Öze Dönüş*, 16-17; Kazımı, “Ebûbekir Sirâceddin”, 37/261.

¹⁵ Martin Lings, “Frithjof Schuon, An Autobiographical Approach”, *Sophia The Journal of Traditional Studies* 4/2 (1998), 18.

¹⁶ René Guénon, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 39.

¹⁷ Mustafa Tahralı, *Çağ ve Hakikat – René Guénon’dan seçme Makaleler ve Yorumlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2018), 219; René Guénon, *İnisiyasyona Toplu Bakışlar II*, çev. Mahmut Kanık (Ankara: Hece Yayınları, 2003), 7.

¹⁸ Frithjof Schuon, *Tasavvuf: Kabuk ve Öz*, çev. Veysel Sezigen (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 50.

¹⁹ Nurullah Koltaş, *Gelenekselci Ekol ve İslam* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 90; Koltaş, *Gelenekselci Ekol ve İslam*, 95.

²⁰ Murat Salim Güven, “Şâzeliyye”, *Türkiye’de Tarikatlar*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 434.

²¹ Mustafa Tahralı, “Abdülhâdî (John Gustaf Aguéli)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/206.

²² Koltaş, “İsâ Nûreddin (Frithjof Schuon)”, 483.

tasavvuf, daha spesifik olarak da İbnü'l-Arabî düşüncesi hakkında belirli düzeyde bir altyapıya sahip olması gerektiğini söylemiştir.²³ Çünkü İbnü'l-Arabî bu çerçevede Gelenekselci Ekol'ün entelektüel dayanağı ve zirve şahsiyetidir.²⁴ Lings için de Şâzelî olmasının yanı sıra Ekberî anlayışa sahip bir mutasavvıf nitelenmesi yapmak, son derece yerinde bir değerlendirme olacaktır. Çünkü onun fikriyatında İbnü'l-Arabî düşüncesine ait açık bir yaklaşım tarzı bulunmaktadır. Dolayısıyla Lings'i daha iyi anlayabilmek için de en azından genel olarak İbnü'l-Arabî düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir denilse yersiz olmaz. Zaten Lings de İbnü'l-Arabî'ye muhabbet ve tazimini açık şekilde belirtmiş ve onun eserlerine sıklıkla atıfta bulunmuştur.²⁵

Lings, İbnü'l-Arabî'nin bir filozof olarak değerlendirilmesine kesin bir dille karşı çıkmıştır. Ona göre İbnü'l-Arabî hakkında bu şekilde değerlendirmelerde bulunulmasının sebebi de *Fusûsü'l-hikem* dışındaki eserlerinin göz ardı edilmesidir. Böylelikle Lings'in İbnü'l-Arabî'ye ait başka eserleri de incelediği açıkça görülmektedir. Onun hakkında şunları söylemiştir:

... tam anlamıyla bir sûfî, münzevî ve âbid kişi, hayatı boyunca hatta gençliğinde velî olarak tanınan birisi, sadece peygamberlerin kendisinden üstün olduğu velâyet ve müşâhede sahibi bir velî, muazzam bir mânevî mertebede bulunan kimse, sultanların ve vezirlerin nasihat almak için saraya davet ettiklerinde tavizsiz ve korkusuzca konuşan bir zattır.²⁶

Elimize ulaşan manzum ve mensur eserleri bir hazinedir ve geçmişten günümüze tasavvuf üzerinde tarifsiz etkiler bırakmıştır. ... *Fusûs* İbn Arabî'ye 65 yaşındayken bir gece Hz. Peygamber'den tarafından mânâ âleminde verilmiştir.²⁷

2. Martin Lings ve Vahdet-i Vücûd

Lings'e göre vahdet-i vücûd doktrini her ne kadar İbnü'l-Arabî tarafından ifade edilmişse de doktrin olmak bakımından ona münhasır değildir. Ancak esasen bir hakikat olan vahdet-i vücûd, bazı zâhir ulemâ ve bazı batılı akademisyenler tarafından İbnü'l-Arabî'ye hasredilmiş ve ona ait orijinal bir düşünce şeklinde değerlendirilmiştir. Bunda terim olarak vahdet-i vücûdun İbnü'l-Arabî'den önce kullanılmaması bir gerekçe olarak ifade edilebilir.²⁸ Ancak Lings, terim olarak böyle

²³ Tahralı, *Çağ ve Hakikat*, 8-9.

²⁴ İlhan Kutluer, "Nasr'da Gelenek Kavramı ve İslam Felsefesi Geleneği", *Tasavvuf ve Dini Çoğulculuk Notlar 1* (İstanbul: BİSAV, 2003), 11.

²⁵ Ör. bkz. Martin Lings, *Tasavvuf Nedir?*, çev. Semih Ceyhan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2017); Martin Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, çev. Betül Özel Çiçek (İstanbul: Sufi Kitap, 2018).

²⁶ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 197.

²⁷ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 195.

²⁸ Esasen bu şekilde terimselleştirmenin de İbnü'l-Arabî tarafından değil, onun şârihi olarak değerlendirilebilecek Sadreddin Konevî tarafından yapıldığı ileri sürülmüştür. Ancak Konevî'de geçen bu kavramın da yalnızca sözlük anlamından ibaret olduğu ifade edilmiştir. Fakat yine de sonuçta bu doktrin,

bir kullanıma önceki dönemlerde rastlanmamasına karşın vahdet-i vücûd doktrininin geçmiş mutasavvıfların²⁹ zihninde en üst seviyede vâkî olduğunu düşünür.³⁰ Lebîd b. Rebîa (v. 660 veya 661) ile Hz. Osman (v. 35/656) arasında geçtiği aktarılan bir olayı da bu düşüncesini desteklemek için örnek olarak göstermiştir. Bu olay şöyle anlatılır: “Şair Lebîd, Hz. Osman’ın da bulunduğu bir topluluğa şiir okumaktadır. Bu esnada ‘Allah’tan başka her şey boştur’ deyince Hz. Osman doğru söyledin der. Akabinde Lebîd; ‘ve tüm zevkler yok olacak’ dediğinde ise Hz. Osman; ‘hayır yalan söylüyorsun cennet zevkleri hiçbir zaman sona ermeyecek’ der. Fakat bu esnada Peygamber Efendimiz de ‘Allah’tan başka her şey boştur’ sözünü tasdik etmiştir.”³¹ İşte bu olay Lings’in düşüncesinde terim olarak kullanılmasa da vahdet-i vücûd anlayışının ilk dönemden itibaren İslâm düşüncesinde içkin bir durumda bulunduğunu göstermektedir. Çünkü burada sonraki dönemlerde Allah dışındaki her şeyin birer yansıma veya gölgeden ibaret olarak kabul edilmesine veya “varlık” olarak ancak Allah’tan bahsedilebileceği gibi düşüncelere telmihte bulunulduğu şeklinde bir anlayış bulunmaktadır. En azından Lings, mezkûr olayda bu düşüncesini ön plana çıkartmıştır. Bu anlamda vahdet-i vücûd doktrini tasavvuf düşüncesinin geneline teşmil edilebilir. Dolayısıyla bir şahsa ait düşünce biçimine indirgenmesi Lings’e göre bir yanılgıdan ibarettir.³² Ayrıca ashâb-ı kirâmın da vahdet-i vücûd gibi bir hakikatten bîhaber olduğunu düşünmenin son derece yanlış bir fikir olduğunu ifade etmiştir. Ancak bugün bilinen anlamıyla, tamamen aynı biçimde anladıklarını da iddia etmez. Bunun sebebi bir ayetin farklı yorumları olabileceğidir. Fakat vahdet-i vücûda işaret ettiği kabul edilen ayetleri bugün olduğu şekilde olmasa da mevcut düşünceden çok farklı bir şekilde anlamış olmalarına da ihtimal vermemiştir.³³

Tasavvufun fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimlerden daha sonra teşekkül etmesine karşın yine de İslâmiyet’in erken dönemlerinden itibaren ilim olma sürecini başlattığı söylenebilir. Buradan hareketle tasavvufun İbnü’l-Arabî ile başladığı ifade edilen süreci de modern çalışmalarda genellikle “tasavvufun metafizik dönemi” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni de önceki dönemde tasavvuf kendini fıkıh ve hadis gibi ilimlerle aynı düzlemde görürken, İbnü’l-Arabî ile birlikte bütün varlığı ve dini metinleri aynı bilgi sistemi ile izah

daima İbnü’l-Arabî’ye nispet edilir. Bkz. Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/431.

²⁹ Martin Lings, *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi)*, *Tasavvufun İman, Vizyon ve Mârifet Anlayışı*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Nefes Yayınları, 2017), 21.

³⁰ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, 153.

³¹ Martin Lings, *Hız Muhammed’in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 137-140.

³² Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 196.

³³ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, 156.

eden, metafizik kaynaklı bir ilim hâline dönüşmüş olması şeklinde izah edilmiştir.³⁴ Dolayısıyla tasavvuf, bir şekilde İbnü'l-Arabî'den önce -daha sonra anlam bakımından farklılaştığı söylenecek olsa dahi- bazı paradigmalarını ortaya koymuştur. Lings de bu erken dönemde vahdet-i vücûd şeklinde bir isimlendirmeden bahsedilmemesine karşın Allah'tan bahsedilen her koşulda zorunlu olarak vahdet-i vücûd anlayışının bulunduğunu söylemektedir.³⁵ Esasen bu düşünce, Gelenekselci Ekol'ün evrensel hakikat ilkelerinin tüm dönemlerde ve toplumlarda bulunduğu şeklindeki görüşlerini zikrettikleri ezelî hikmet veya perennial (hâlidî) felsefe³⁶ şeklindeki düşüncesi açısından değerlendirmeye de elverişli görünmektedir. Çünkü böylelikle vahdet-i vücûd hakikatini bizâtihî kendisine teşmil olunabileceğinden, İslâm öncesi ya da sonrası fark etmeksizin hakikatini bulunduğu yerin bir ifadesi konumunda değerlendirilebilir.

Lings'in doktora tezinde³⁷ de vahdet-i vücûd ismiyle bir alt başlık açtığı görülmektedir. Ancak buna karşın onun tasavvufî düşüncesini oluşturan görüşlerin tamamında içkin bir şekilde de vahdet-i vücûd doktrinini bulmak mümkündür, denilebilir. Bu doktrin varlık hakkında konuştuğu gibi O'nun mümkün olanla veya âlemle ilişkisine dair de konuşmaktadır. Bu anlamda Lings, tasavvufu "Allah ile ilgili olan şeylerin tamamının, insanla da ilgili olduğuna kâni bir anlayış" olarak değerlendirmiştir.³⁸ Dolayısıyla Lings'in, makrokozmos ve mikrokozmos olarak âlem ve insan üzerinden yaptığı değerlendirmeler bu düşüncesini ortaya koyabilmek açısından önemli görünmektedir. Burada Allah ile âlem ilişkisini anlamlandırma konusunda en önemli unsur *tecellî* anlayışıdır. Bu düşüncesini Lings, âlemi ilahî sıfatlar tarafından örülmüş bir mindere benzetme yoluyla ifade etmiştir.³⁹ Dolayısıyla âlem ve âlemin aslî unsuru olan insan, Allah'ın ilahî sıfatlarından hâlî kalmaz. Bununla birlikte âlem denilen makrokozmosun da insan ile benzeştiği yönü üzerinde durarak, bunun insan nefsinin bir yansıması olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Lings, Hakîm et-Tirmîzî'nin (v. 320/932) ortaya koyduğu velâyet sisteminde⁴¹ ve sonraki dönemlerde Ekberî gelenekte bulunan insanın velâyeti veya daha umûmî bir ifadeyle vâris oluşu şeklindeki düşünceyi benimsemiş görünmektedir. Modernitenin her türlü olumsuzluklarına ve bu çıkmaza sapsmış insanın içinde

³⁴ Abdullah Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (2015), 160-174.

³⁵ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, 150.

³⁶ Frithjof Schuon, "The Perennial Philosophy", *The Underlying Religion: An Introduction to The Perennial Philosophy*, ed. Martin Lings - Clinton Minnaar (Bloomington: World Wisdom, 2007), 243-248.

³⁷ Bu tez daha sonra kitap olarak basılmıştır. Bkz. Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*.

³⁸ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 104.

³⁹ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, 174.

⁴⁰ Lings, *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi)*, 45.

⁴¹ Bkz. Hakîm et-Tirmîzî, *Hatmu'l-Evliyâ Velîliğinin Sonu*, çev. Salih Çift (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018).

bulunduğu bütün olumsuzluklara karşın insanı “insân-ı kâmil”de mevcut bulunan “kutluluğun” bir vârisi olarak görmeye devam etmektedir.⁴² Çünkü insan sonsuz kemalin aynasıdır.⁴³ Bu anlamda modern insan hakkında yaptığı eleştirilere çözüm olarak sunduğu şeyin ancak bu verâsete sahip çıkmak olduğu söylenebilir. Dolayısıyla o, vahdet-i vücûd düşüncesini ontolojik bir anlayış olarak sunmakla birlikte pratiğe dönüştürüldüğünde bir kurtuluş yolu olarak kabul etmiş görünmektedir. Çünkü bir şekilde aşkın olanla kurulacak irtibat, insanın aslî vasfının gereksinimini karşılamak olacağından kemâle ermenin bir yönü olarak değerlendirilebilir.⁴⁴

Lings’in vahdet-i vücûd düşüncesinin önemli bir bölümünü oluşturan *merâtib* anlayışını da benimsediği görülür.⁴⁵ Platon’un *anamnesis* kavramına telmihle bulunarak insanın özgürleşmesini savunmuş ve bunu, vahdet-i vücûd içerisinde merâtib anlayışında bulabileceğimiz bir derece olan zât mertebesine ulaşmış olmak şeklinde ifade etmiştir.⁴⁶ Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de ‘iyi kullarımın arası’ ve ‘cennetim’⁴⁷ şeklinde ifadelerin geçtiği ayet-i kerimleri Lings, “normal lütufların bulunduğu cennet” ve lâtaayyûn mertebesi de denen ve Zât mertebesi olarak ifade edilen “Zât Cenneti” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁸ Dolayısıyla tefsir konusunda da en azından paradigmalarından birinin vahdet-i vücûd anlayışı olduğu söylenebilir.⁴⁹ Esasında böylelikle onun Kur’ân-ı anlamlandırma çabasında vahdet-i vücûd doktrinini bir şârih mesabesinde gördüğü de söylenebilir. Bunu pekiştirecek bir başka husus da vahdet-i vücûd düşüncesini tasavvufun tamamına teşmil etmesinin en kesin delilinin “Nereye dönerseniz dönün, Allah’ın yüzü oradadır.”⁵⁰ şeklindeki âyetin olduğunu söylemesidir.⁵¹ Bu âyetin devamında gelen “Allah Vâsi’ ve Alîm’dir” kısmını da Vâsî isminin daha önce zikredilmesine de vurgu yaparak, “Allah her şeyi biliyorsa her yerde de olmalıdır” diye yorumlamıştır. Bu yorum, Allah tarafından bilinenin bir şekilde Allah ile olması sonucunu doğurmuştur.⁵² Bu da esasında bizi birlik ile çokluk meselesinin çözüme kavuşturulması için ortaya

⁴² Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, 236.

⁴³ Lings, *Öze Dönüş*, 14.

⁴⁴ Martin Lings, *Antik İnançlar Modern Hurafeler*, çev. Nurullah Koltas (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 42.

⁴⁵ Tasavvufî terbiyede sülûk sürecindeki aşamalar anlamına gelen mertebe kavramı, vahdet-i vücûd anlayışında varlık mertebeleri olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Makam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/409-410; Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, 42/432-433.

⁴⁶ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 57.

⁴⁷ Fecr, 89/29-30.

⁴⁸ Lings, *Hız Muhammed’in Hayatı*, 474-475.

⁴⁹ Lings bir eserini neredeyse tamamen nefis ve Zât cenneti şeklindeki ikili yaklaşım üzerine kaleme almıştır. Bkz. Lings, *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi)*.

⁵⁰ Bakara, 2/115.

⁵¹ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, 148.

⁵² Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 148.

konulan⁵³ *a'yân-ı sâbite* kavramına götürmektedir. Çünkü Lings'e göre kişinin başlangıcı ve sonu O'ndan olduğundan, nihâî gerçeklik "ilahî cevher"dir. Bu hulûlîlik ya da panteizm olarak adlandırılmamalıdır. Çünkü O'ndan olmaklığı Lings, *a'yân-ı sâbite* kavramı ile açıklamıştır.⁵⁴ Bu anlamda insanın O'ndan olması ancak bâtını ve hakîkati itibarıyla ifade edilmiştir.⁵⁵ Zaten Lings de Allah ile birleşme şeklindeki eleştirilerin de tasavvuf düşüncesinde yeri olmadığını açık bir şekilde belirtmiştir. Bu anlamda: "Bir ile bir toplanırsa evet iki olur, ancak bir ile hiç toplandığında sonuç yine birdir. Dolayısıyla insan ancak buradaki hiçlik olabilir. Bu itibarla da sözü edilen şekilde bir birleşme gibi sorun olmadığı açıkça görünmektedir." demiştir.⁵⁶

Lings vahdet-i vücûd içerisinde sıklıkla başvuru gölge metaforunu da kullanmıştır. Bu anlamda kozmosta görülenler, gerçekliğin uzak gölgelerinden ibarettir.⁵⁷ Bu kullanımlarına yer yer şiirlerinde de rastlanır. Nitekim bir şiirinde dünyayı bir gölgeler denizine benzetmiştir.⁵⁸ Başka bir yerde de vahdet-i vücûd anlatılırken çokça kullanılan ayna metaforuna telmihte bulunur. Bu yolla insan ancak aynadakinin yansımasıdır. Yetkinliğini meydana getirecek tek şey ise yansıması olduğu şeye benzetmek yoluyla olabilir.⁵⁹ Aslında ayna metaforu hakîkatte tek gerçek varlığın Allah oluşu ile âlemde görünen çokluğun açıklanması açısından oldukça elverişlidir. Lings de bu yöntemle ancak bir sembol olarak kabul edilen âlemin bir ayna düzleminde kabul edildiğinde; bazen Allah'ın bir vechesini yansıtırken, bazen de daha çok yönden yansıttığından böylesi bir görünür çokluk olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Böylelikle kutlu sanatta mündemîk olan sembollerin ilgili olduğu şeyin ilâhî cemâl olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.⁶¹

Tüm bunlarla birlikte Lings belki de bir şeyh oluşunun getirdiği farkındalıkla, her bir mürîdin vahdet-i vücûd üzerinde tefekkür etmesinin uygun olmadığını belirtir.⁶² Çünkü mürîdde meydana gelmiş bir entelektüel uyusukluk, vahdet-i

⁵³ Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd Teorisi", *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Ekoller, Yöntemler ve Büyük Anlatılar*, ed. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 1/439; Ercan Alkan, "A'yân-ı Sâbite Teorisi", *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Varlık Düşüncesi ve Sıfatlar*, haz. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 2/761.

⁵⁴ Martin Lings, "Nihaî Gerçeklikle Alakalı Sorulara Tasavvufî Cevaplar", çev. Nurullah Koltas, *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*, ed. Jean-Louis Michon - Roger Gaetani (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 140.

⁵⁵ Hasîrîzâde Elîf Efendi, *et-Tuhfetü'l-Mürsele Şerhi*, haz. Ercan Alkan (Hikemiyat, 2022), 104.

⁵⁶ Martin Lings, "Islam: An Introduction", *Enduring Utterance: Collected Lectures (1993-2001)*, ed. Trevor Banyard (London: The Matheson Truth, 2014), 115.

⁵⁷ Lings, *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi)*, 33.

⁵⁸ Martin Lings, *Collected Poems* (London: Perennial Books, 1987), 37.

⁵⁹ Martin Lings, *On Birinci Saat -Gelenek ve Nübüvvetin Işığında Modern Dünyanın Manevî Bunalımı-*, çev. Ufuk Uyan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 30.

⁶⁰ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Velî*, 212.

⁶¹ Nurullah Koltas, *Martin Lings* (Köln: Plural Publications GmbH, 2020), 113.

⁶² Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 143.

vücûdun yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Lings böylesi bir yanlış anlamanın doğuracağı zararlara maruz kalmaktansa bu doktrini reddetmesini daha uygun görmüştür. “Zaten eğer böyle yapmazsa kendisini bir çatışma içerisinde bulur ve bunun da üstesinden gelemez” demiştir.⁶³ Bu bağlamda ona göre tarikat pratiklerinde zikrin bir unsuru olarak bulunan kelime-i şehâdetin hakîkî manasını tahakkuk ettirmek her bir mürîd için mümkün değildir. Ancak bu hakikat, ulaşılabilecek en ulvî mertebe üzerinde temellendirilmiş olan vahdet-i vücûd doktrininde bulunmaktadır.⁶⁴ Bundan dolayı da vahdet-i vücûd, mürîdin varabilmek için en çok desteğe muhtaç olduğu makamdır. Bunun sebebi de vahdet-i vücûdun bütün bir tasavvufun gayesi olmasıdır.⁶⁵

Son olarak Lings, vahdet-i vücûdun bir tür panteizm olarak ifade edilmesinin kesinlikle gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Çünkü zannedildiği gibi vahdet-i vücûd düşüncesinde Allah’ın dünyada bulunduğu gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak şu var ki âlem bir şekilde Allah’ta gark olmuştur.⁶⁶ Böylelikle her iki anlayış sadece bu zâviyeden karşılaştırılsa dahî ikisinin bir biçimde aynîleştirilmesi ya da tasavvufun onun bir parçası şeklinde nitelendirmesi mümkün olamaz.

Sonuç

Çalışmanın ilk yönünü Martin Lings’in tasavvuf düşüncesine ilişecek ölçüde hayatı hakkında değerlendirmeler oluşturmaktadır. Lings, başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok yerinde tanınmış önemli bir entelektüeldir. Bununla birlikte, modern tasavvuf düşüncesi söz konusu olduğunda akla gelen önemli isimlerden biri olmuştur. Ayrıca akademik kimliği ile birlikte yürüttüğü tasavvuf çalışmaları, tasavvuf düşüncesinin günümüzde Avrupa’da tartışıldığı mecra açısından da başka bir öneme sahiptir. Lings’in tasavvuf düşüncesi içerisinde işlediği vahdet-i vücûd doktrini, onun ayrıca modern dünya hakkındaki tefekkürlerinin de oturduğu temeli göstermesi açısından önemlidir. Yanı sıra, yaşadığı dönem açısından İbnü’l-Arabî üzerine çalışan ve yazan, modern dönemde tasavvuf düşüncesinin seyri açısından vahdet-i vücûdu farklı bir dille gündeme taşıyan bir entelektüel olarak tebâriiz etmektedir.

Bu çalışmanın yoğunlaştığı ana bölümde ise Martin Lings’in vahdet-i vücûd anlayışı merkeze alınarak onun tasavvufî düşüncesinin ontolojik, epistemolojik ve sembolik temellerine dair yorumları ele alınmıştır. Lings, vahdet-i vücûdun yalnızca İbnü’l-Arabî’ye ait bir nazariye olarak değerlendirilmesine karşıdır. Bu yönüyle tek bir kişiye indirgenecek bir yaklaşım olarak kabul etmez. Ona göre vahdet-i vücûd, İslâm düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren içkin olarak mevcut bulu-

⁶³ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 171-172.

⁶⁴ Lings, *Tasavvuf Nedir?*, 127.

⁶⁵ Lings, *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, 152.

⁶⁶ Lings, *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi)*, 9.

nan bir hakîkattir ve tasavvufun da geneline teşmil edilebilir bir mahiyete sahiptir. Sahabe dönemine dair de bu konuyla ilgili örnekler vererek düşüncesini pekiştirmiştir. Dolayısıyla Lings'e göre bu doktrin, aslı itibarıyla insanın Allah ile olan varlık ilişkisine dair ezeli bir kavrayış biçimidir. Bunun bir uzantısı olarak tasavvufu varlık ve bilgi meselesine dair bütüncül biçimde değerlendirmiştir. Vahdet-i vücûd, insanın kemâle ulaşma yolculuğunda pratik bir fonksiyona da sahiptir.

Lings'in "makrokozmos-mikrokozmos" ilişkisi üzerinden âlem ve insanı değerlendirmesi, onun tasavvuf anlayışının Kur'ân merkezli metafizik yorumunu da ortaya koymaktadır. "Allah'tan başka her şeyin fânî olduğu" düşüncesi, âlemin gölge ya da ayna metaforlarıyla açıklanmasını mümkün kılar. Bu yönüyle âlem Allah'ın esmâ ve sıfatlarının tecellî ettiği bir zemin, insan ise bu tecellîlerin en kâmil mazharıdır. Lings bu anlayışını a'yân-ı sâbite, Zât mertebesi ve Zât Cenneti gibi tasavvufî kavramlar üzerinden inşa etmiştir.

Ayrıca bir hakikat olmasına karşın her bir müridin vahdet-i vücûda aynı derecede muhatap olmaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bu mertebeye ancak yeterli manevî olgunluğa ve kavrayışa erişenler ulaşabilir. Bu nedenle vahdet-i vücûd hem yüksek bir idrâk düzeyinin hem de derûnî bir manevî hazırlığın neticesi olarak görülmelidir. Bununla beraber, varlığın Allah'a izafesi bağlamında vahdet-i vücûdun panteizmle karıştırılmaması gerektiğini belirtmiş ve onu hakîkî tevhide ulaşmanın yolu olarak takdim etmiştir.

Lings'in vahdet-i vücûd düşüncesi "gelenek" fikrini incelemesi açısından ve klasik anlayışa sadık olarak, yeni bir dille günümüze aktarılmış görünmektedir. Her ne kadar bu çalışmada mevcut yorumların farklı yorumlarla kıyaslanması gibi bir metot izlenmiş olmasa da değerlendirmelerinde bugünün insanına hitap eden bir üsluba sahip olduğu görülebilir. Bunun yanında Avrupa'da yapılan pek çok İbnü'l-Arabî çalışmasından farklı olarak Lings'in pratik yönü göze çarpmaktadır. Dolayısıyla o; yalnızca nazarî bir doktrin olarak değil, kişinin dönüşümünde etkin olan bir vahdet-i vücûd anlayışı üzerinde durmuştur.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek/Grant Support: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça | References

- Alkan, Ercan. “A’yân-ı Sâbite Teorisi”. *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Varlık Düşüncesi ve Sıfatlar*. haz. Ömer Türker. 2/758-774. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Alkan, Ercan. “Osmanlı Dönemi Fusûsü’l-hikem Şerh Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (Aralık 2019), 211-240.
- Bedirhan, Muhammed. “Vahdet-i Vücûd Ekolü”. *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Ekoller, Yöntemler ve Büyük Anlatılar*. haz. Ömer Türker. 1/144-190. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Demirli, Ekrem. *İbnü’l Arabî Metafiziği*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/431-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd Teorisi”. *İslam Düşüncesinde Teoriler Metafizik Ekoller, Yöntemler ve Büyük Anlatılar*. ed. Ömer Türker. 1/426-456. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Elif Efendi, Hasîrîzâde. *et-Tuhfetü’l-Mürsele Şerhi*. haz. Ercan Alkan. Hikemiyat, 2022.
- Guénon, René. *İnisiyasyona Toplu Bakışlar II*. çev. Mahmut Kanık. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Guénon, René. *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Güven, Murat Salim. “Şâzeliyye”. *Türkiye’de Tarikatlar*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Kara, İsmail. “‘Unuttuklarını Hatırla!’ Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28 (Haziran 2010), 1-67.
- Kartal, Abdullah. “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/02 (2015), 149-175.
- Kazımı, Rıza Şah. “Ebûbekir Sirâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/260-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kazımı, Rıza Şah. “Martin Lings: The Sanctity of Sincerity”. *Temenos Academy Review* 14. U.K.: The Temenos Academy, 2011.
- Koltaş, Nurullah. *Gelenekselci Ekol ve İslam*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

- Koltaş, Nurullah. “İsâ Nûreddin (Frithjof Schuon)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/483-484. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Koltaş, Nurullah. *Martin Lings*. Köln: Plural Publications GmbH, 2020.
- Kutluer, İlhan. “Nasr’da Gelenek Kavramı ve İslam Felsefesi Geleneği”. *Tasavvuf ve Dini Çoğulculuk Notlar 1*. İstanbul: BİSAV, 2003.
- Lings, Martin. *Antik İnançlar Modern Hurafeler*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Lings, Martin. *Collected Poems*. London: Perennial Books, 1987.
- Lings, Martin. “Frithjof Schuon, An Autobiographical Approach”. *Sophia The Journal of Traditional Studies* 4/2 (1998).
- Lings, Martin. *Gerçek Bilgi (Yakîn Risâlesi), Tasavvufun İman, Vizyon ve Mârifet Anlayışı*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Nefes Yayınları, 2017.
- Lings, Martin. *H. Muhammed’in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Lings, Martin. “Islam: An Introduction”. *Enduring Utterance: Collected Lectures (1993-2001)*. ed. Trevor Banyard. London: The Matheson Truth, 2014.
- Lings, Martin. “Nihaî Gerçeklikle Alakalı Sorulara Tasavvufî Cevaplar”. çev. Nurullah Koltaş. *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*. ed. Jean-Louis Michon - Roger Gaetani. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Lings, Martin. *On Birinci Saat -Gelenek ve Nübüvvetin Işığında Modern Dünyanın Manevî Bunalımı-*. çev. Ufuk Uyan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Lings, Martin. *Öze Dönüş*. çev. Zeynep Tan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Lings, Martin. *Shakespeare’in Kutsal Sanatı*. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Lings, Martin. *Tasavvuf Nedir?* çev. Semih Ceyhan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2017.
- Lings, Martin. *Yirminci Yüzyılda Bir Veli*. çev. Betül Özel Çiçek. İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Söyleşiler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Schuon, Frithjof. *Tasavvuf: Kabuk ve Öz*. çev. Veysel Sezigen. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Schuon, Frithjof. “The Perennial Philosophy”. *The Underlying Religion: An Introduction to The Perennial Philosophy*. ed. Martin Lings - Clinton Minnaar. Bloomington: World Wisdom, 2007.
- Tahralı, Mustafa. “Abdülhâdî (John Gustaf Aguéli)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tahralı, Mustafa. *Çağ ve Hakikat - René Guénon’dan seçme Makaleler ve Yorumlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2018.
- Tirmîzî, Hakîm et-. *Hatmu’l-Evliyâ Velîliğinin Sonu*. çev. Salih Çift. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Uludağ, Süleyman. “Makam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/409-410. Ankara: TDV Yayınları, 2003.